

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 11 (Haziran/June 2023), s. 664-674.
Geliş Tarihi-Received: 14.05.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 13.06.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1296945

Ümmî Sinan Divânı'nda Hz. Peygamber Sevgisi

In the Divan of Ummi Sinan, Hz. Prophet's Love

Murat Abuzer GÖKTUĞ*

Öz

XVII. yüzyılın önemli mutasavvıf şairlerinden biri olan Elmalılı Ümmî Sinan'ın şiirlerinin ana teması aşktır. Ümmî Sinan, hayatını aşkı bulmaya adanmış bir kişidir. Dolayısıyla *Ümmî Sinan Divânı*'nda yer alan aşk teması onun hayatından izler taşır. O da diğer mutasavvıf şairler gibi maddi aşkla ilgilenmemiştir. Onun şiirlerinde söz ettiği aşk Allah aşkıdır. Bu aşka kavuşmanın da onun için çeşitli mertebeleri vardır. Bu mertebelerden biri de Hz. Peygamber sevgisidir. Bu çalışmada Ümmî Sinan'ın Hz. Peygamber sevgisi Divânı'nda yer alan bazı şiirlerden hareketle anlatılmıştır. Zira Elmalılı Ümmî Sinan için Hz. Peygamber'i sevip örnek almayan kişi Allah'ın rızasını da kazanamaz. Onun rızasını kazanamayan kişi için de iki cihanda saadet mümkün değildir. *Ümmî Sinan Divânı*'nda Allah aşkıyla beraber Hz. Peygamber sevgisinin dile getirilmiş olmasının temelinde bu düşünce vardır. Bu düşünce onun sadece şiirlerinde ifade edilmekle kalmamış, hayatının odak noktalarından biri olmuştur. Bu durum da Hz. Peygamber sevgisini anlattığı şiirlerinde derin, içten bir lirizm yakalamasını sağlamıştır. Elmalılı Ümmî Sinan, Hz. Peygamber'e olan sevgisini anlattığı şiirlerde onu tüm insanlığın örnek alması gereken bir şahsiyet olarak ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ümmî Sinan, Divân, Hz. Peygamber, Kur'ân, aşk.

Abstract

XVII. The main theme of the poems of Elmalılı Ümmî Sinan, one of the most important sufi poets of the 20th century, is love. Ümmî Sinan is a person who devoted his life to finding love. Therefore, the theme of love in Ümmî Sinan's Divan carries traces of his life. He was not interested in material love like other sufi poets. The love he talks about in his poems is the love of God. There are various levels of attaining this love for him. One of these levels is St. Prophet's love. In this study, Mr. The love of the Prophet is explained with reference to some of the poems in the Divan of Ümmî Sinan. For Ümmî Sinan of Elmalı, Hz. A person who loves the Prophet and does not follow his example cannot win Allah's approval. Happiness in both worlds is not possible for a person who cannot gain His approval. In the Divan of Ummi Sinan, together with the love of Allah, Hz. This idea is the basis of the expression of the love of the Prophet. This thought was not only expressed in his poems, but also became one of the focal points of his life. In this situation, Mr. He enabled him to capture a deep, sincere lyricism in his poems in which he describes the love of the Prophet. Elmalılı Ümmî Sinan, Hz. In the poems in which he describes his love for the Prophet, he expressed him as a personality that all humanity should take as an example.

Keywords: Ummi Sinan, Divan, Hz. Prophet, Quran, love.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş/Türkiye, e-posta edebiyatsunum@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6474-9326.

Giriş

XVII. yüzyılda Elmalı'da dünyaya gelen Ümmî Sinan hem yaşadığı dönemde hem de sonraki yüzyıllarda birçok mutasavvıfı etkilemiş önemli bir şahsiyettir. Hoca Ahmed Yesevî, Yunus Emre, Ahmed Kuddûsî, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî gibi o da şiirlerinde düşünceleriyle iç dünyasını anlatmıştır. Bu sebeple Divânı, tasavvuf düşüncesini yalın bir Türkçeyle anlattığı en önemli eseridir. "Eserde tevhid, münâcât, na't-istişfâ, methiye, mersiye, nasihatnâme, silsilenâme, devriye ve şathiye türünde 145'i aruzla toplam 200 şiir vardır. Ümmî Sinan birçok mutasavvıf şair gibi şiirlerini irşad vasıtası olarak kullanmış, zaman zaman öğütler vermiştir." (Bilgin, 2017, s. 2). Dolayısıyla onun şiirlerinde hakiki bir Allah aşkıyla karşılaşmaktadır. O, Allah'a hissettiği bu aşkı şiirlerinde dile getirirken herkesin de kendi gibi Allah aşkıdan nasibini almasını dilemiştir.

Bu çalışmada Azmi Bilgin tarafından hazırlanan *Ümmî Sinan Divânı*'nın tenkitli metni esas alınmıştır. Ayrıca metne bir müdahalede bulunulmamıştır. Değerlendirmeye temel olan beyitlerin numaraları beyit sonlarında gösterilmiştir. Beyit numarasıyla birlikte beyitlerin hangi şiirden alındığına dâhil o şiirin *Ümmî Sinan Divânı*'ndaki şiir numarası verilmiştir. Örneğin 50-5 *Ümmî Sinan Divânı*'ndaki 50 numaralı şiirin 5. beytini ifade etmektedir. Ayrıca Ümmî Sinan'ın peygamber anlayışını ve şiirlerindeki peygamber sevgisini daha iyi anlayabilmek için *Kutbü'l Maânî* adlı eserinden de istifade edinmiştir.¹

Allah *Kur'ân-ı Kerîm*'de² "Mü'minlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir." (Bakara, 2/165) buyurmaktadır. Mutasavvıflar için kâinattaki tüm sevgilerin özünde Allah sevgisi vardır. Ümmî Sinan'ın şiirlerinde de Allah'ı seven onun yarattığı her şeyi sever düşüncesi hâkimdir. Dolayısıyla Ümmî Sinan'ın fânî olan sevgiye değil hakikat olan aşka yönelmesi bu amaçlardır. Nitekim o, bu durumu şu şekilde ifade eder:

"Hakâyıkda beni Allâh yarattı 'aşk-ıla evvel
Anuñ-çün bile gönderdi ayrılmayam batâşımndan" (129-2)

Ümmî Sinan'ın hayat felsefesini Allah sevgisi üzerine kurması onu bir açıdan Yunus Emre'ye yakınlaştırır:

"İlahi bir'ışk vir bana ben benliğüm bilmeyeyin
Yavû kılâyın ben beni isteyüben aranızdayım" (Emre 1997, II: 353)

Yunus'ta olduğu gibi Ümmî Sinan'da da ilâhî aşk sadece manzumelerde teori üzerinde kalmamış hayatın asıl gayesi olmuştur. Bu durum da şiirlerine yansımıştır:

"Aşka virdük biz cihânüñ şöhretin hem 'izzetin
Şöhretimiz yok bizüm bu dünyede mâl üstine" (165-5)

"Aşk, sarmâşık anlamına gelen "ışk" kelimesinden alınmıştır. Sarmâşık, nasıl sarıldığı yeri kaplarsa, aşk da girdiği kalbi öyle sarar. Aşk, muhabbetin seveni kavraması, bütün vücuduna yayılması, adeta onu sarmâşık dalları gibi kucaklamasıdır." (Eraydın, 2008, s. 203). Kalbi sarmâşık gibi saran aşk ya onu kurutur ya da âşığın hakikati bulmasında ona bir rehber, her türlü belaya sabretmesi için de derman olur. Bu hususta tasavvuf ehli aşkı mecazî ve ilâhî aşk olmak üzere ikiye ayırır. Mecazî aşk insanın insana duyduğu sevgidir. Bu sevgi ilâhî aşka ulaşmak için bir araç olarak görülmüştür eğer âşık bu geçici heveste kalıp gerçek sevgiyi göremezse bu sevgi onun kalbini bir sarmâşık gibi kurutup yok eder. Kuruyan bir kalp de gerçeğe ulaşamaz. Âşığın sevginin özüne kavuşabilmesi için de aşkın hakikatine ihtiyacı vardır. İlâhî aşka genellikle "hakiki aşk", beşerî aşka da "mecazî aşk" veya "uzrî aşk" denilmiştir. "İlâhî aşk geniş ölçüde

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Tatçı, M. (2017). *İlâhîler ve Kutbü'l Maânî*. İstanbul: H Yay. s. 55-90.

² Ayrıntılı bilgi için bk. TDV (2006), *Kur'ân-ı Kerîm Meali*. Yayın No: 451, Ankara.

tasavvufta, kısmen de İslâm felsefesinde işlenmiş; İslâm felsefesinde ayrıca kozmik varlıklar hiyerarşisinde alttaki bir varlığın üstteki varlık veya varlıklara duyduğu arzu (şevk) ve sevgi de çoğu zaman aşk terimiyle ifade edilmiştir." (Uludağ, 1991, s. 11).

Sevginin son aşaması olan aşk tüm varlığın da yaratılma sebebidir. Ümmî Sinan, Divânı'nda "*kenz-i mahfî*" tabirine şu şekilde atıfta bulunur:

*"Bî-nişândur soyladığı
Lâ-mekândur yayladığı
Dâ'im dilde söylediği
Ol küntü kenzu'llâh olur"* (27-10)

"Kenz-i mahfî tabiri hadis olarak da rivayet edilen, "Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım." (Aclûnî, II, 132) ifadesinden alınmıştır. Burada geçen "istedim" (ahbebtü) muhabbet, "bilinmek" (u'refü) mârifet kökünden geldiği için mutasavvıflar kâinatın yaratılışını muhabbet ve mârifetle açıklamışlardır. Buna göre Hak'tan başka hiçbir şeyin bulunmadığı zamanda Hak bilinmeyi istemiş, böylece ilk olarak sevgiyle tecelli etmiştir (taayyün-i hubbî). Bu sevginin amacı ise bilinmektir (mârifet). Âlemi yaratınca artık O mâruf (bilinen ve tanınan) olmuştur." (Aydın, 2022, s. 258).

Allah'ın yarattığı ilk ruh Hz. Peygamber'e aittir. "(Ey Muhammed!) Sen olmasaydın felekleri (kâinatı, varlığı, âlemleri) yaratmazdım." mealindeki "*Levlâke levlak lema halaktü'l-eflâk*" kudsi hadis her şeyin aşkla yaratıldığını ifade etmektedir. Ümmî Sinan da âlemlerin Hz. Peygamberin hürmetine yaratılmış olduğunu Divânı'nda şu şekilde dile getirir:

*"Yaratmazdan kamu halkı ekâlîm-i hakâyıkda
Habîbim Mustafâ nûrın getürdüm önce burhânâm"* (118-5)

1. Hz. Peygamber Sevgisi ve Ümmî Sinan

Ümmî Sinan büyük bir Allah âşığıdır. O, Hz. Peygamber'e derin ve içten bir sevgiyle bağlıdır. Hz. Peygamber'e yazdığı kaside ve şiirlerde onu kendisine rehber olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bu sebeple Divânı'nda Allah aşkıyla beraber Hz. Peygamber sevgisi sürekli dile getirilir. "Sûfiler, Allah'ın sevgisinin göstergesini, Allah'ın Resûlüne form olarak değil, gönülden gelen bir hâl yaşayarak tabi olmaya bağlarlar ve bunun aksi amelde bulunanların değil velî/dost olmaları, mü'min bile olamayacağı ikazına uyararak, Peygamber'i herkesten daha çok severler. Bu sevgi, sûfî olabilmenin öncelikli şartıdır ve sünnete olan sadakatle gerçekleşir. İşte bu da sûfilerin, kendi sülûklerinin esasını, Resûl'un sünnetine tam bir uygunluk üzerine inşâ ettiklerinin göstergesidir. Yani sûfî için Allah'ı sevmenin alameti, O'nun Peygamber'ine tabi olmaktır." (Tenik, 2017, s. 18).

Mutasavvıf şairler yaşadıkları aşkı anlatarak ilâhî aşka ulaşmayı hedefler. Bu aşk yolculuğunda ise kendilerine rehber olarak Hz. Peygamber'i örnek alırlar. Bu çalışmada Ümmî Sinan'ın ilâhî aşk yolunda Hz. Peygamber sevgisi Divânı'ndaki şiirlerden hareketle "Âlemlerin Yaratılması ve Hz. Peygamber'in Yolu", "İnsanlığa Rehber Olarak Hz. Peygamber", "Hz. Peygamber'in Güzel Ahlâkıyla Ahlâklanmak", "Beşer ve Resul Olarak Hz. Peygamber", "Kur'ân-ı Kerim'i Anlamak için Hz. Peygamber'i Örnek Almak" ve "Kurtarıcı Olarak Hz. Peygamber" şeklinde olmak üzere altı başlıkta incelendi. Bu inceleme yapılırken beyitler başlıklara uygun bir halde delillendirildi, gereken yerler yorumlanmaya çalışıldı.

1.1. Âlemlerin Yaratılması ve Hz. Peygamber'in Yolu

Peygambere tabi olan Müslüman için Hz. Peygamber'in yolu da Allah'a giden bir yoldur. O, Hz. Peygamber'i Allah için sever ve ona Allah'ın dosdoğru yolunu ilettiği için bağlanır. Hz. Peygamber Müslüman için sadece Allah'ın kelamını insanlığa bildirmemiştir. Allah'ın emir ve yasaklarına eksiksiz uyarak salih bir Müslümanın nasıl olması gerektiğini de göstermiştir. Allah aşkını tüm benliğiyle yaşayıp hayatına tasdik eden Hz. Peygamber âdeta yaşayan bir *Kur'ân'*dir. Bu sebeple de tasavvuf ehli ona *meşşail-ül Kur'ân*/yürüyen *Kur'ân* sıfatıyla seslenmiştir. Tasavvuf düşüncesinde âlemlerin yaratılma sebebi Allah'ın Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbetir. Ümmî Sinan'a göre de Hz. Peygamber âlemin ve tüm canlıların yaratılma sebebidir:

“Çün Muhammed nûrına mazhar yaratdı Lâyezâl
Tevhîd-i zât-ı İlâhîdür bizüm burhânımız” (75-2)

Tüm âlem Allah'ın Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbetten yaratıldığına göre Hz. Peygamber'in sözleri de Allah'ın birliğine ve ona duyduğu sevgiye en büyük delildir. Zira o hayatının her evresinde Allah'ın birliğine inanmış ve bu doğrultuda yaşamıştır. Ümmî Sinan da “*Levlâke levlâk lemâ halaktü'l-eflâk*” kudsî hadisine atıfta bulunarak tüm âlemlerin onun hürmetine yaratılmış olduğunu söyler:

“Hem buyurduñ şânına *levlâke levlâk ol cânîñ*
Mustafâyı cümleye cânân iden Perverdigâr” (24-3)

Allah'ı seven onun habibini de sevmek zorundadır. Vahdete giden yolda Hz. Peygamber sevgisi Allah sevgisi kadar mühimdir. Nitekim *Kur'ân-ı Kerim'*de Allah “Rasûlüm! Biz, seni bütün varlıklar için ancak eşsiz bir rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ, 107) buyurmuştur. Bu sebeple vahdet yolundaki mürşit Hz. Peygamber'i sevmek ve onu rehber edinmek zorundadır. Ümmî Sinan *Divânı'*nda en çok zikredilen kişinin de Hz. Peygamber olması bu sebeple bir rastlantı değildir:

“Bülbülem 'aşkıñ elinden eylerem âh u figân
Vahdetiñ bâğında gülleriñ direm yâ Mustafâ” (12-3)

Mürşit, vahdet-i vücûda erişmeden önce “*fenâfi'r-resûl*” mertebesine erişmelidir. *Kur'ân-ı Kerim'*de Allah, Hz. Peygamber'in yolunu “Dosdoğru bir yol üzerindesin.” (Yâsin, 49) diye tanımlar. Dolayısıyla onun yolu Allah'ın yoludur. Mürşit, Hz. Peygamber'in yolunda kaybolmalı, onun güzel ahlâkıyla bezenmelidir. “Vücûd-ı mutlak'ın taayyün ettiği ilk mertebeye (taayyün-i evvel) hakikat-i Muhammediyye adı verilir. Hakikat-i Muhammediyye, vücûd-ı mutlakın ahâdiyyetini vâhidîyyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamasıdır. Vücûd-ı mutlak açısından bakıldığında bu merteye var oluşun başlangıcıdır.” (Demirci, 1997, s. 179).

Hız. Peygamber vahiyle müjdelendirilmiştir. O, vahyin ilk muhatabı olmakla beraber bilginin kaynağından aldığı haberleri insanlığa ulaştıran yegâne kişidir. *Kur'ân-ı Kerim'*de “Sen sadece bir uyarıcısın ve bütün toplumlar için yol göstericisin.” (er-R'ad, 13/7) buyrulmuştur. Bu hususta onun yaptıklarıyla birlikte söyledikleri de önem kazanmıştır. Tasavvufta insan-ı kâmil olma yolunda bir rehber şarttır. Herkesten önce bu rehber Hz. Peygamber'dir. İnsan-ı kâmil olma yolunda onun sözlerinin değerli olmasının nedeni tüm âlim ve veliler için ilk dereceden bilgi kaynağı olmasıdır. Ümmî Sinan'a göre de Hz. Peygamber'e ve getirdiği kurallara sınıksız sarılmak insan-ı kâmil olma yolunun önemli bir adımdır:

“Bâbı sensin cümle 'ilmiñ şehri şâh-ı Mustafâ
Kenz-i a'zam kapusın buldı cemâ'at Murtazâ” (13-6)

Hız. Peygamber'in Veda Hutbesi'nde söylediği “Size iki şey bırakıyorum. Bunlara uyduğunuz müddetçe asla sapıtmayacaksınız: Allah'ın Kitabı ve Resûlünün sünneti.”

mutasavvıflar da bu iki şeyi kendilerine düstur edinmişlerdir. Hayatlarını *Kur'ân* ve sünnete göre yaşayıp onların menettikleri şeylerden yüz çevirip helal kıldıklarına da gönül vermişlerdir. *Kur'ân-ı Kerim*'de "Onun ardından gidin ki doğru yola ulaşabilirsiniz." (A'râf, 7/158) buyrulmuştur. Tüm âlimler gibi Ümmî Sinan da bu âyet ışığında Hz. Peygamber'in yolunu yol edinmiş her fırsata onu zikretmiştir:

"Cân u başı terk it ey dil sen de 'âşıklardan ol
Mustafâ şer'i yolında sapma sâdıklardan ol
Vasf-ı tis'añdan fenâ bul sen dahu yoklardan ol
'İlm-i sırdan lâ ma'a'llah bulasın vakt-ı zamân" (126-8)

1.2. İnsanlığa Rehber Olarak Hz. Peygamber

"Tasavvuf ilminin oluşmasında sacayağı olarak üçleyebileceğimiz kitap, mektep ve muallim yani Allah'ın kelâmı *Kur'ân*, Esmâ'nın sonsuz tecelligâhı *Kur'ân*'daki hakikatlerin cisimleşmiş hali olan kâinat ve bu ikisini insanlığa öğreten en ulvi muallim olan Hz. Peygamber'dir (s.a.v). Bu öğretiyi hemhâl olan kimseler tıpkı gül bahçesinde dolaşıp gül kokan kişi gibi söz ve hallerinden daima *Kur'ân* ve sünnetin kokusu yayılır." (Tenik, 2017, s. 102).

"Bu üç nev'-i hakikatlar olupdur zâtına mazhar
Velâkin Mustafâ ekber alur feyz-i İlahîden" (122-14)

Ümmî Sinan Divânı da bu bağlamda *Kur'ân* ve sünnetin feyiyle nasiplenmiştir. Netice itibariyle şiirlerinde Allah ve Hz. Peygamber sevgisini esas alan Ümmî Sinan bu sevgisini dile getirirken Hz. Peygamber'in Allah'a duyduğu aşkın insanlığa rehber olması gerektiğini söyler. Onu rehber edinen insan derdine dermanı da bulur:

"Ol habîbiñ Mustafâ devrinde pervâz eyledüm
Derdimiñ dermânı bundan gayrı devrân olmasun" (134-12)

Allah, Hz. Peygamber'in ağızından "De ki: Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin rabbi olan Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben (hak dine) teslim olanların ilkiyim." (el-En'âm, 6/162-163) şeklinde buyurmuştur. Netice itibariyle tüm ibadetler Allah'a yapılır. Eğer insan yaptığı ibadetler de halis ise üstüne düşen vazifesini yapmış olur. Ancak bu kulun Allah'la bir olması için yeterli değildir. Bu sadece yükümlüklerini yerine getiren insanın Allah'ın vadettiği cenneti kazanması için bir mertebedir. Fenâfillaha giden bu yolda Müslümanın yaptığı ibadetler sadece şeklen ya da farz olduğu için yapılmamalıdır. Müslüman, yaptığı ibadetleri içselleştirebilirse bu yolda ilerleme kat etmiş olur. Müslümanın da Allah'ın emir ve yasaklarını içselleştirebilmesinde en büyük yardımcısı ve feyz alacağı kişi şüphesiz Hz. Peygamber'dir :

"Muhammed nûrını görmek men 'araf sırrıdır bildüm
Bir kâmil eriñ himmeti burhânı olmayan bilmez" (69-3)

Ümmî Sinan da Hz. Peygamber'den Divân'ında söz ederken tüm bu özellikleri dikkate alır. Bu doğrultu da onu kendisine rehber edinir:

"Habîbiñ Ahmede yâ Rab mülâkât eyleseñ bir dem
Musâhib eyledim saña ki sanma olasın agyâr" (61-7)

1.3. Hz. Peygamber'in Güzel Ahlâkiyla Ahlâklanmak

Kur'ân'da Allah'ın mü'minlerden istediği ve beklediği tüm iyi özellikler Hz. Peygamber'de vücut bulmuştur. "Bu sebeple Tasavvuf ilminin oluşmasında temel harç, Allah'ın kelâmı olan *Kur'ân* ve Peygamber'inin söz ve hâlleridir. Bundan dolayı sûfilerin

söz ve hâllerinden de daima Kur'ân'ın ve sünnetin kokusu yayılır. Sûfiler, bu iki değeri, hayatın her yönünde anlamaya ve yaşamaya çaba göstermektedirler. Onlar, Kur'ân üzerinde tefekkür edip onunla ünsiyet kurarken, o yüce kelâmın, Peygambere "Sen yüce bir ahlâk üzerindesin" hitabının hakikatiyle yaşarlar. Aynı şekilde Peygamber'in en yakınında bulunan kişiden gelen, "Hz. Peygamberin ahlâkı Kur'ân'dı" gibi beyanların, Hz. Peygamberin hayatının bütününe Kur'ân ilmi tarafından kuşatıldığını ve kendilerinin de aynı istikamet üzerinde bulunmak için amelde bulduklarını ifade ederler." (Tenik, 2017, s. 16).

Ümmî Sinan da Hz. Peygamber'in güzel ahlâkını örnek almış şiirlerinde hem bunu ifade etmiş hem de onun ahlâkını övmüştür:

*"Hak buyurdu şânına çünkim 'alâ hulukın 'azim
Pâyına yüz sürmege şol Hânı gözler cânımız" (74-6)*

Ümmî Sinan bu beyitte Kalem Sûresi'nin "Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." 4. âyetine atıfta bulunur. Peygamberin güzel ahlâkı övülürken ondan şefaathet de istenir. Zira insan sevdiğinin ayağına yüz sürmek ister. Halk arasında yaygın olarak kullanılan bu deyim Hz. Peygamber'e ithafen kullanılır. Buradaki yüz sürmekten kasıt Hz. Peygamber'den şefaathet istemektir. Şefaathet dilemek için de Ümmî Sinan, onun yolunu gözler. Buradaki yol gözlemekte Hz. Peygamber'e kavuşma isteğidir. Vuslata ermek isteyen âşık bu yolu gözlerken onun güzel ahlâkını örnek alarak şefaathet kazanmak derindedir. Zira seven sevdiğine benzerse onun gönlünde yer edilebilir.

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir." (Âl-i İmrân, 31) âyeti bize Hz. Peygamber'i seven kişiyi Allah'ın da seveceğini ifade eder. Allah'ın sevgisini kazanmak isteyen insan onun sevdiğini tanımalı ve kendisine örnek almalıdır. Zira Allah'ın sevgisine mazhar olan Hz. Peygamber'in her davranışı insanlık için bir yol göstericidir. Onun sünnetini hayatının her alanında Kur'ân'la birlikte uygulayan insan-ı kâmil olma yolunda ilerleyen kişidir. İnsan-ı kâmilin amacı ise fenâfillaha ermektir. Bu yolda ulaşması gereken mertebelerden biri de "fenâfi'r-resûl" mertebesidir. "Fenâfi'r resûl" Hz. Peygamber'in kişiliğinde yok olup onun güzel ahlâkıyla ahlâklanmaktadır.

*"Biz fenâ-ender-fenâ olduğumuz tañ gelmesün
Cânımız ol küntü kenziñ mazharınıñ yârıdur" (138-4)*

Hz. Peygamber'in güzel ahlâkını örnek alıp yaşayan insan için bir ayıplanma korkusu yoktur. Zira onun ruhu ilk yaratılan ruha yoldaş olmuştur. Onun ruhuna yoldaş olanın ruhu ise artık "gizli hazine" sırrına mazhar olan Hz. Peygamber'in sevgilisidir. O yüzden fenâfillah yolunda âşık için sır perdeleri kalkmaya başlar. Bu beyitte kullanılan "fenâ-ender-fenâ" ifadesi insanın kendi varlığından vazgeçip Allah'la bir olmasıdır. Bir başka ifadeyle yokluk içinde yok olmaktır. İki türlü fenâ vardır: Biri dünyada kulun kesretten kurtulmasıdır. Bu Allah'ı sevip Hz. Peygamber'i rehber edinmekle olur. Diğer de dünyada kesretten kurtulup Allah'ın rızasını kazanan kulların ahirette fenâyâ ermesidir. Bu da kulun Allah'ta yok olmasıdır. Tüm Allah âşıklarının dünya nimetlerinden el çekip vahdet denizinde bir damla olmayı seçmesinin tek gayesi de Allah'ta yok olmaktır. Bu sebeple onun tüm isteklerine kayıtsız şartsız boyun eğerek Resul'ünü kendilerine rehber edinmişlerdir. Bu mertebeye erişen âşıklar için artık cennet de önemini kaybeder. Hakikat olan tek varlık Allah'tır. Onda yok olmak âşığın en büyük mertebesidir. İşte bu yolda en büyük rehber Hz. Peygamber'dir:

*"İlâhî server-i 'âlem habîbiñ Mustafâ hakkı
Yalñuz koma yoluñda irişdür bizi ol yâra" (152-3)*

1.4. Beşer ve Resul Olarak Hz. Peygamber

Hız. Peygamber her şeyden önce bir insandır. *Kur'ân-ı Kerim*'de onun önce kul (insan) sonra resul olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla o da diğer insanlar gibi evlenmiş, aile kurmuştur. Hayatını sürdürebilmek için ticaretle uğraşmış, akrabalık ilişkilerinde bulunmuştur. Ebeveyn olarak görevlerini yerine getirmiştir. Tüm bunları yaparken diğer insanlar gibi toplum içinde yaşamıştır. Yalnız onu toplum içinde peygamber olmadan önce dâhi üstün kılan şey güzel ahlâkı ve insanlığıdır. Bu sebeple peygamberlikten önce bile toplum tarafından örnek alınıp sevilen bir kişiliğe sahiptir. *Kur'ân*'da Allah Resulüne hitaben “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.” (Kehf, 18/110) diyerek seslenir. İşte o, diğer insanlar arasından seçilmiş olsa bile bunu bir üstünlük olarak görmez. Sadece vahiy görevinin kendisine verilmiş olmasının bilinci ve sorumluluğuyla hareket eder. “Bu nedenle muhakkik sûfiler, Hız. Peygamberi insan türünde bir beşer gibi telakki etmişler ve onun asıl vazifesinin, cüzleri külle bağlayan, yani insanları Allah'a ulaştıran en büyük âlim ve en sağlam bağ/urvetü'l vüskâ olarak görmüşlerdir.” (Tenik, 2017, s. 20). Ümmî Sinan da onun bu özelliklerini dikkate almıştır. Divânı boyunca ondan insan-ı kâmilin sahip olması gereken tüm özelliklere sahip biri olarak söz etmiştir:

*“Gözüsinden gördiler anuñ münezzeh zâtını
Gör Muhammed Mustafâyı 'ayn-ı zâtu'llâha bak” (84-4)*

Hız. Peygamber hem ahlâki hem de insani yönden olgunluğa erişmiş bir kimsedir. Bu sebeple o, iki cihanda mutluluğa ermek isteyen insanlar için örnek bir şahsiyettir. Sadece insan-ı kâmil olma yolunda değil iyi bir insan ve insanlığa faydalı olmak içinde bir önderdir. Onun hakkında Allah, “Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etraftan dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.” (Âl-i İmran, 159) buyurmuştur. Bu âyet onun hoşgörüsünü herkese karşı iyi niyet besleyip sevgiyle davranmasını över. *Kur'ân* bu açıdan onun insani özelliklerini vurgularken diğer insanlardan da onun sahip olduğu bu özellikleri örnek almasını ister. Netice itibarıyla o, Allah'ın en sevgili kuludur. Allah'a yakın olmak isteyenler de onu kendisine örnek almak zorundadır. Ümmî Sinan da bu bilinçle hareket etmiş ve onun her halini örnek almıştır:

*“Kemâlım vasfın isterseñ Muhammed Mustafâdandır
Veliler içre devr ider erkânımız eksik degül” (97-5)*

Allah *Kur'ân-ı Kerim*'de tek yaratıcı olduğunu ve kendine kulluk edilmesi gerektiğini ifade eder: “Allah, adâleti ayakta tutarak, kendisinden başka hiçbir ilâhın olmadığına bizzat şahittir. Ayrıca bütün melekler ve kendilerine ilim verilmiş olanlar da tam bir doğruluk, adâlet ve hakkâniyet içinde aynı gerçeğe şahittirler. Evet, O'ndan başka bir ilâh yoktur. O, kudreti dâimâ üstün gelen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır.” (Âl-i İmrân, 18) Allah'ın bu emrini insanlığa ulaştırmada en önemli görev ise Hız. Peygamber'e düşmektedir. Allah'ın âlemleri yaratmasında Hız. Peygamber'e olan muhabbetiyle beraber bir diğer sebep de varlığının bilinmesi isteğidir. Hız. Peygamber'in de en önemli görevi insanları Allah'ın birliğinde birleştirmek ve onları Allah'ın emir ve yasaklarına uymalarını sağlamaktır. Bu hususta karşımıza tevhid ve nübüvvet anlayışı çıkar. Tasavvuf âlimleri bu iki kavramı birbirinden ayırmaz zira Allah tektir ve bunu tüm insanlığa bildirecek olan Hız. Peygamber'dir. “İslâm inancına göre bütün varlıklar, Allah'ın kuludur ve zorunlu olarak onun kanun ve emirleri altındadır. Bu, *Kur'ân*'ın “tevhid” görüşüdür. Bu ilke ve anlayışı iyice bilmeden İslâm'ın anlaşılması mümkün değildir” (Bilgiz, 2013, s. 31).

*“Ey Sinân Ümmî Ƴalâlet zümresinde kalma sen
Tevhîdi inkâr iden inân müselmân olmadı” (192-8)*

Nübüvvetin kelime anlamı “nebilik, peygamberlik, Tanrı haberciliği”dir (Develioğlu, 2007, s. 846). “Allah, insanın hakikati bulması için ona diğer canlılara vermediği hür irade ve düşünme kabiliyetini vermiştir. İstemmiştir ki kulları onu bu iradeyle bulsunlar. Ancak insan nefsine uydukça hakikati görme kabiliyetini kaybeder. Allah’ta kullarının hakikati bulması için onlara birtakım uyarılar ve işaretler göndermiştir. Bunların başında ise peygamberler ve onların vasıtasıyla indirilen kitaplar gelir. Bütün bunlar, Allah’ın varlığını ve birliğini bilmek, rahmet ve rızasına uymak, hak yola girmek, öfke ve azabına sebep olan hallerden kaçınmamız içindir. Bu itibarla nübüvvet, Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlayan dinin temel müesseselerinden biridir.” (Bilgiz, 2013, s. 24).

*“Furkânı okuyup açduğı vaktin
Şarâben tahûrı içdüğü vaktin
İzzet hicâbını geçdüğü vaktin
Bizi güzel Muhammedden ayırma” (148-10)*

Bu hususta Hz. Peygamber, Allah ile insan arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Ancak o bundan dolayı kendine bir üstünlük çıkarmaz “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.” (Kehf, 110) diyerek Allah Hz. Peygamber’in önce beşer daha sonra peygamber olduğunu dile getiriyor.

1.5. Kur’ân-ı Kerim’i Anlamak için Hz. Peygamber’i Örnek Almak

Hz. Peygamber insanları cehaletten temizleyen ve insanı Allah’a ulaştıran hikmetli bilgiyi öğreten kişidir: “O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.” (Cuma’, 62/2) Allah’a ulaştırmayan bilgi tasavvuf ehli tarafından marifet kabul edilmez çünkü gerçek bilgi ondan gelmiştir ve Allah’a götürecektir. O yüzden tasavvuf ehli marifeti insanlığa bildiren Hz. Peygamber’in verdiği bilgiyle ilgilenmişlerdir. “Hem Yaraticının hem de âlemin bilinmesinde ve tanınmasında ilk ve tek epistemolojik ilke olan Muhammedî Hakikat bilgisi, her eşyaya zuhur ettiği için, sûfi bilginin de kaynağıdır. Sûfi, varlık âleminin bilgisinin üstünde bu hâkikati görmektedir.” (Tenik, 2017, s. 343). Allah, Resul’üne “Öyle ise Allah’a tevekkül et. Çünkü sen apaçık bir hak üzere bulunuyorsun.” (Neml, 27/79) diyerek seslenir. Hak yol üzerinde bulunan Hz. Peygamber’i sevenlerin de hak yol üzerinde bulanacağı da bilenen bir gerçektir. Allah, Hz. Peygamber’e itaat etmeyi Kendine itaat etmek olarak kabul etmiştir. Aksi bir durumu ise itaatsizlik olarak görmüş ve bu durumu Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde açıklamıştır: “Kim Allah’a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Kim de yüz çevirirse, onu elem dolu bir azaba uğratar.” (Fetih, 48/17) Bu sebeple Hz. Peygamber tüm canlıların rehberidir. Ümmî Sinan da salih mü’minin aynasının Hz. Peygamber olduğunu söyler:

*“Mü’miniñ mir’âtı mü’mindür beli hakka’l-yakîn
Ol Muhammed Mustafânüñ nûrınıñ ebhâsı var” (40-13)*

Kur’ân, Müslümanın kendisini tanımasındaki en önemli kaynaktır. Zira o, önce Hz. Peygamber’in daha sonra da tüm Müslümanların gönlüne nüfuz etmiştir. “Onu, senin kalbine uyarıcılardan olası diye açık bir Arapça ile Rûhulem’in indirmiştir.” (Şuarâ, 26/195) Kur’ân’ın nurundan kalbini feyzlendiren Müslüman için artık hakikat birdir.

Tıpkı Hz. Peygamber'in Allah'ın hakikatini kendi gözüyle görmesi gibi Müslümanda Kur'an'da Allah'ın hakikatini gönül gözüyle görür ve ona tabii olur.³ Müslümanın hem kendisini hem de Allah'ı tanımasını sağlayan Kur'an'ı tüm insanlığa bildirip onu yaşayan rehber Hz. Peygamber'dir. Ümmî Sinan da fenâfillaha erişmek arzusunda olan mü'minlere Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu onun mucizelerini delil olarak Kur'an'da gösterenirse Allah olduğunu söyler:

*"Şâhidim kıldum şahâdet hak Muhammeddür Resûl
Mu'cizâtîñ âyeti Kur'ân iden Perverdigâr" (24-4)*

1.6. Kurtarıcı Olarak Hz. Peygamber

Ümmî Sinan Divânı'nda Hz. Peygamber'e ithafen "yâ Mustafâ" redifli müstakil bir kaside yazılmıştır.⁴ Kasidenin içeriği genel itibariyle peygamber sevgisi üzerine kuruludur. Ümmî Sinan, Hz. Peygamber'e sevgisini ve bağlılığını anlattığı bu kasidede önce ondan şefaata isteyerek söze başlar:

*"Gel şefâ'at kıl dîzârîñi görem yâ Mustafâ
Boynum egüben nazârînda turam yâ Mustafâ" (12-1)*

Hz. Peygamber'i örnek alarak ona tabii olan Müslüman için hak yolunda ilerlemek de kolaylaşacaktır. Sünneti hayatının her alanında bilfiil uygulayan kişi Hak'ında arzu ettiği Müslümandır. Zira Hz. Peygamber'i sevmek Kur'an'ı ve Allah'ı sevmekle eş değerdir. Allah, Resul'ünü seveni de sever. Onu kendine dost bilir çünkü Allah'ın hak yol üzerine yarattığı ilk ruh Hz. Peygamber'dir. Allah Kur'an'da "De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız." (Â'raf, 7/158) diyerek insanlara seslenir. Bu seslenişte Hz. Peygamber'e uymanın önemini ve sonuçlarını görürüz. Hz. Peygamber'e uyan mü'minler doğru yolu buluyorsa ona kavuşma arzusu içinde olmaları da beklenen bir durumdur. Ona kavuşma arzusunda olan kişi Allah'a da kavuşma arzusunda. Dolayısıyla insan-ı kâmil olma yolunda bu iki vuslat düşüncesinin bir ayrımı söz konusu olamaz. Bu bilince sahip olan mü'min de her fırsatta Hz. Peygamber'i zikreder ve ondan şefaata diler. Ümmî Sinan da Allah'a kavuşmak için önce Hz. Peygamber'in rızasının kazanılması gerektiği düşüncesindedir. Bu da onun şefaatiyle mümkündür:

*"Direm kim yarıcım Allâh şefâ'atcim Resûlullâh
Ki burhânım Veliyyullâh budur bendeki bir hak söz" (71-11)*

Ümmî Sinan her Müslüman gibi günahının çokluğundan dert yanar. Bu sebeple sürekli tövbe eder. Divânı boyunca bu yakarış sürekli tekrarlanır. Ümmî Sinan'ın bu af isteğini sürekli tekrarlanmasındaki amaç ettiği tövbelerin ne kadar çok olursa olsun günahlarının yanında bir hiç olduğundandır. Bu hususta o Hz. Peygamber'in şefaatiyle Allah'ın rızasını kazanmak için bir yakarış içindedir:

*"Bu nefsim zulmeti çokdan beni dûr eyledi hakdan
Halâs eyle bu duzakdan elim tut düşdüm ayakdan
'Înâyet şerbetin hakdan yetişdür bahr-ı mutlakdan
Meded kıl yâ veliyya'llâh şefâ'at yâ Resûlallâh" (147-2)*

Hz. Peygamber'i ne kadar överse övsün onu anlatmaktan da aciz kalacağını da bilir. Bu sebeple Ümmî Sinan hak etmese de onun şefaatine talip olduğunu söyler:

³ Bk. İsrâ, 17/1, Necm, 53/17; Bakara, 164.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Bilgin, A. Ümmî Sinan Divânı (İnceleme-Metin), İstanbul 2000 s. 47-48.

“Akup her yaña çaglam suçumı bildüm aqlaram
 Cânım âh-ıla daglam ki ‘irfân-ıla yaglam
 İşimi şimdi saglam ümîdim hakka baglam
 Meded kıl yâ veliyya’llâh şefâ’at yâ Resûlallâh” (147-4)

Sonuç

Ümmî Sinan Divânı’nda ideal Müslüman insan-ı kâmilidir. O, insan-ı kâmil olma yolunda birçok zorluk ve imtihanla karşılaşmıştır. Yaşadığı bu serüven boyunca daima Allah’a ulaşmanın bir yolunu bulmaya gayret göstermiştir. Bu yoldaki en büyük yardımcısı ise Allah’a duyduğu aşktır. O, kendini Allah’tan ayrı bir varlık olarak tasavvur etmez. Onun vahdet-i vücûd anlayışının temelinde tek bir hakikat vardır. Bu hakikat de tek varlık olan Allah’tır. Onun için her şey ondan gelmiş ve yine ona döndürülecektir. Allah’ın tüm varlığı yaratma nedenini de aşk olarak görür. Dolayısıyla onun vahdet-i vücûd anlayışı aşkla iç içe geçmiştir. Onun şiirlerinin konusunu Allah’ın Kur’ân’da emrettiği gibi bir Müslüman olmak ve ilâhî muhabbet oluşturur. Bu ilâhî muhabbetin temelinde “kâlu belâ”da Allah’a verilen söze sadık olmak yatar. Zira onun için âşik aşktan nasibini alan kişidir. O da Divân’ı boyunca “kâlu belâ”da verdiği söze sadık bir âşik figürü çizer. Bu sebeple başına gelen her şeye sabır gösterir. Bu yolda rehber aldığı kişi de Hz. Peygamber’dir. Onun Divân’ındaki Hz. Peygamber tasavvuru Allah aşkından farklı bir konumda değildir. Zira Ümmî Sinan için Allah’ın rızasını kazanmanın şartlarından biri de onun peygamberini sevmek ve sünnetini yerine getirmektir. Ümmî Sinan Divânı’nda Hz. Peygamber’in farklı isim ve sıfatlarla anılması bu sebeptedir. Bu durumda onun Ümmî Sinan tarafından sadece tek bir bakış açısından değerlendirilmediğini gösterir. Hz. Peygamber’e ithafen yazdığı kasidede onu çok sayıda sıfatla anlatması da bu durumu destekler. Zira o, Hz. Peygamber’i her yönüyle tanıma yoluna gitmiştir. Bu nedenle onun tüm özellikleri Divân’ında anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Ümmî Sinan’ın Hz. Peygamber’e ait tasavvurunun altı başlıkta incelenmesi bu gerekçeye dayalıdır. Bu yapılırken de Hz. Peygamber’in önce insan olduğu vurgulanmıştır. Onun üstünlüğü, vahyi tüm insanlara bildirmesiyle birlikte Kur’ân’ı hayatına tatbik etmesidir. Hz. Peygamber, Ümmî Sinan tarafından bir kurtarıcı olarak görünmüştür. Bu da Hz. Peygamber’den şefaahat istenmesinin bir neticesidir.

Ümmî Sinan’ın Hz. Peygamber’e bakış açısını iki başlıkta özetlemek mümkündür. Bunlardan biri onun Allah’ın kulları arasında en seçkin kişi olmasıdır. Diğerisi ise son peygamber olarak Allah katındaki makamıdır. O, Allah aşkını Hz. Peygamber aşkından ayrı tutmaz. Bunu yapmasındaki gaye onun aşk anlayışının merkezinde vahdet-i vücûd anlayışının olmasıdır. Çalışmada tespit edilenler çerçevesinde Ümmî Sinan’ın Hz. Peygamber tasavvurunda dikkat edilmesi gereken yönler “insan-ı kâmil”, “şefaahat” ve “vahdet-i vücûd” anlayışıdır. Bu üç hususun iyi bilinmesi onun şiirlerindeki Hz. Peygamber sevgisinin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Bu sebeple bu çalışmada Kur’ân-ı Kerim’den alıntılarla Ümmî Sinan’ın Hz. Peygamber için yazdığı şiirlerin derinliğine nüfuz edinmeye çalışıldı. Ümmî Sinan’ın Hz. Peygamber sevgisi sadece Divân’ından hareketle ifade edilebilecek bir husus değildir. Hz. Peygamber sevgisiyle birlikte tarikat anlayışı, aldığı eğitim, Kur’ân-ı Kerim’e bakış açısı, etkilendiği âlimler gibi hususlarında detaylı incelenmesiyle onun Allah’a ve Hz. Peygamber duyduğu sevginin gerçek mahiyeti ortaya çıkabilir.

Kaynakça

- Aclunî, İsmail b. M. (2019). *Kesfü'l-Hafâ II*. İstanbul: Beka Yay.
- Aydın, İ. H. (2022). Kenz-i Mahfî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, s. 258-59). İstanbul: TDV Yayınları.
- Bilgin, A. A. (2017). *Ümmî Sinan Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Bilgin, A. A. (2000). *Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yay.
- Bilgiz, M. (2013). Kur'ân'da Nübüvvet (Peygamberlik). *Diyanet İlmî Dergisi*, 49(1), 23-46.
- Çelikkol, F. (2019). *Ümmî Sinan Divanı'nda Âyet ve Hadis İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Demirci, M. (1997). Hakikat-i Muhammediye. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 15, s. 179-80). İstanbul: TDV Yayınları.
- Develioğlu, F. (2007) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Emre, Y. (1997). *Yunus Emre Divanı (Haz. Mustafa Tatçı)*. Ankara: MEB Yay.
- Eraydın, S. (2008). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Tatçı, M. (2017). *İlâhîler ve Kutbü'l Maânî*. İstanbul: H Yay.
- Tenik, A. (2017). Tasavvuf İlminde Hz. Peygamberin Rolü. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 11-32.
- Uludağ, S. (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yay.
- Uludağ, S. (1991) Aşk. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1> [Erişim tarihi: 19.10.2022, 13.15].
- Yayıntaş, Y. (2019). *Felsefî Perspektiften Ümmî Sinan'ın Ölüm Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Yazır, E. M. (2006). *Kur'ân-ı Kerim Meali*, İstanbul: Akit Yay.